

OTHMAR SPANN

SZERETET, TUDÁS, EMLÉKEZET

Válogatott részletek a spanni pneumatológiából*

„Menj és járj be minden utat, a lélek határait el nem éred, olyan kimeríthetetlen.”

Hérakleitosz

KETTŐSÉGTUDAT VAGY SZERETET¹

*„A mélyebbre hatoló értelem nem elégszik meg világok teremtésével:
Egy szerető szív azonban kielégíti a törekvő szellemet.”²*

Novalis

„A szeretetre való képesség [...] varázslat, mely mindent legyőz.”³

Tieck

ÁLTALÁNOS MAGYARÁZAT

A megnyilvánulatlan szellemi alap és az érzékfeletti tudat önmagukban nem képesek meghatározottságra szert tenni. Az első fokozat, amelyen a szellem önmagában meghatározott benső tapasztalatra tesz szert, így konkretizált megvalósulásra talál önmagában – a szellemi közösség vagy kettőség (*Gezweiung*).⁴

A kettőség lényegét oly sok könyvemben és előadásomban kifejtettem, hogy itt nem bocsátkozhatom ismétlésekbe. Így az alapvető tisztázáshoz legyenek elegendőek az alábbi utalások.

Eredetét tekintve a kettőség a tudat csúcán áll. A belső ember ébredése nem érzékszervi benyomásokkal – miként az empirisztikus tan véli –, hanem sokkal inkább a szellemi közösségképzéssel, a kettőséggel adatott meg! A többi embertől elszakított gyermek szelleme nem képes kibontakozni, akkor sem, ha kellő érzékszervi benyomással bírna, aminek Kaspar Hauser – akit ifjúkoráig magányosan táplálva inkább állatként, mintsem emberként ragadnak ki a zárkából – csupán egyetlen bizonyosságát képezi.

---

* Összeállította: BERKÓ DÁNIEL.

Ahhoz, hogy a kettőség jelentőségét az újszülött gyermek szempontjából helyesen mérjük fel, tekintetbe kell vennünk, hogy már az érzékszervi benyomások pusztá *felfogásához* is – tehát például a piros szín megragadásához – magasabb rendű szellemi tevékenységeknek kell működésbe lépniük. E magasabb szellemi tevékenységek maguk nem vezethetők vissza érzékszervi benyomásokra, így semmi esetre sem származhatnak érzéki benyomások pusztá „halmozásából”, miként azt a szenzualizmus állítja.⁵ Az érzéki benyomások egymagukban üresek, minthogy megfejtetlenek, szellemileg formálatlanok! A tudatnak – eredetét tekintve is – sokkal inkább egy *szellemi* tettel kell kezdődnie. Eme eredendő szellemi tett pedig nem más, mint a másik ember szellemi állapotának közvetlen tudatosulása (*Innewerden*), a kettőség.

A kettőségben megy végbe a gyermek első szellemi tette. Amikor az anya rámosolyog gyermekére, dédelgeti és vigasztalja, a gyermek konkrét benső tapasztalásra tesz szert. Ekkor hatolnak tudatába az első fénysugarak. E mosoly, dédelgetés és vigasztalás az, ami *felkelti* az emberben az első benső szellemi rezdüléseket, s ily módon kiindulópontot nyújt minden további kibontakozáshoz. Az újszülött ember ezen felébresztett szellemi állapota a másik emberre irányul. Ilyen értelemben nem más, mint szeretet vagy annak visszfénye.

Csak a bensőségesség (*Innigkeit*) képes felébreszteni a szellem mélyét, semmi más; csak a szeretet képes véghezvinni a *szellemi kezdet* hatalmas tettet.

Így hát a szellem eredettel kapcsolatos útja – ezt nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni – nem érzékszervi benyomások felvételét jelenti, hanem kettőségben való felébresztetést. A szenzualisztikus alaptévedés, miszerint az érzékszervi benyomás vezet az emberi szellem felébresztéséhez, abból táplálkozik, hogy a mosolyt és a dédelgető szavakat úgyszintén érzékszervi benyomások *közvetítik*. Csakhogy nem az anyai arc piros színhatása vagy a gyöngéd szavak hangingere ébreszt fel; sokkal inkább valami tisztán szellemi, ami önmagában *közvetlenséggel* bír és specifikusan saját benső tapasztalást képez: a szellem ráébred a szellem tudatára (*Geist wird des Geistes inne*). Ama közvetlenségben, melyben a gyermek az anya mosolyát megérti (akkor is, ha még nem képes viszonzni), az anyában és a gyermekben rejlő létesülési erők hatolnak egymásba. Itt nem az áthatolhatatlanság, hanem a kölcsönös áthatolhatóság törvénye uralkodik.

A kettőség élményének – jóllehet érzékszervi előfeltételhez kötött – önmagában vett közvetlensége képezi okát annak, hogy bővebben nem leírható. Ez éppenséggel tanfoglalmunk igazságának jele. Miként a vak ember számára sem tudjuk elmagyarázni a piros színt, mivel közvetlen érzéki tapasztalatra kell viszszanyúlnunk, a kettőségen kívüli (*Ungezweite*) ember számára – ha létezne ilyen – sem lehetne elmagyarázni a másik ember élményét, a közösségi élményt. A közösségben, az együttlétben egymás mellett ragyognak fel a lelkek. S eme fény őseredeti, nem törött, semmilyen más forrásból nem származtatott.

LELKÜLET, VAGYIS SZÍVBÉLI GAZDAGSÁG

Korábban a kettőség benső tapasztalatában rejlő közvetlenséget emeltük ki. A szenzualisztikus és egyéb rokon lélektan szükségképpen tiltakozik ez ellen, amennyiben eredendőként nem ismer mást, csak érzékszervi benyomásokat illetve „alakokat” (*Gestalt*), „aktusokat”, „struktúrát”, egyszóval én-tapasztalatokat. Így – amint már említettük – következetesen kijelenti, hogy a „Te” csupán „kikövetkeztethető” számunkra. Azonban, ha rá is mutatunk a szükséges érzékszervi közvetítésekre, ezzel még nem igazolódik, hogy az általuk közvetítettet nem önmagában és nem közvetlen módon kellene tapasztalunk. Ha meg akarnánk állni a ténynél, hogy szükség van közvetítésekre, akkor egyáltalán nem létezhetne közvetlenség, s előbb mindent ki kellene következtetnünk. Ám aki a lélektanban mindent bizonyítani akarna, kiiktatva ezzel a benső tapasztalat közvetlenségét, egyáltalán nem volna képes a lélektan művelésére.⁶

Nos, ez az a közvetlenség, amit a kettőségtudat, s leginkább annak alapformája, a szeretet vonatkozásában a német nyelv oly mélyértelműen *bensőségesség*nek nevez.

Itt pedig ismét más oldalról a kettőségtudat alapvető jelentőségére bukkanunk. *Egyedül a kettőségtudatban keletkezik bensőségesség.* Egyedül benne tapasztalunk bensőségességet. (A hit bensőségessége magasabb rendű, önmagában viszont nem konkretizálható.)

A ránk hagyományozott lélektan itt „érzésekről” beszél. De mik az érzések, hol a tűzhelyük? Meg kellene mutatnia az érzések tűzhelyét, ám fogalmi eszközeivel nem képes fellelni. Hiszen a szenzualisták kísérletét, mely az érzéseket az érzékszervi érzékekben rejlő „öröm- és kellemetlenségbeli hangsúlyokra” vezeti vissza, ma már senki sem veszi komolyan, ugyanakkor az érzés mint „meghatározatlan komplexkvalitás” [Robert Reininger és Felix Krueger definíciója – *A förd.*] sem állja meg a helyét. Mi azt állítjuk, hogy nem létezik a lélektan eme közönséges és homályos értelmében vett „érzés”. Ilyeténképpen az „érzés pszichológiája” sem létezik. Ám létezik a szellem bensőségessége, ennek eredete pedig a kettőségi életben rejlik.

A bensőségesség foglalatja a *lelkület* (*Gemüt*). Csak a kettőségi életben van a lelkület tűzhelye. Az ember sem a tudásban, még csak a művészi alakításban sem, sem pedig a cselekvésben nem képes kiművelni magának a lelkületet. Az ember számára semmi sem pótolhatja a barát meleg szívet. Egyedül benne lobog felénk a szellem lángja. Egyedül a kettőségben törnek szét az én nehéz bilincsei. Csak a kettőségben képes az ember a szív gazdagságára szert tenni.

Amennyiben csakis a kettőség az, ami szívet és lelkületet kölcsönöz, úgy szintén csak a kettőség, ami „lelket” ad az embernek, ez teszi őt – ahogy mondani szokás – „mélyérzésű emberré”. E tapasztalati ténnyel szemben az eddigi lélektan tehetetlennek bizonyult (mert hát miféle „gyönyört nyújtó ingerek” vagy

„komplexkvalitások” tennék az embert mélyérzésűvé?). Ha azonban felismerjük a kettőség lényegét és az emberi szellemen elfoglalt helyét, akkor máris feltáruult előttünk a lelkület tűzhelye és a mélyérzésű ember fundamentuma. Egyedül a szeretet bensőségessége kölcsönöz teljességet a szívnek.

A KETTŐSÉGTUDAT TÉTELEZÉSE, BEFOGADÁSA ÉS FELDOLGOZÁSA

Az ember számára nehezebb feladat a szív gazdagságára szert tenni, mint a tudás bőségére. Amilyen könnyen az ember ölébe hull a kezdeti kettőség, mely a gyermek számára elengedhetetlen a szellem születéséhez, oly nehéz és csaknem elérhetetlen számára a tiszta együttérzés, az odaadás révén fogamzó mély szeretet. A szív géniusza épp oly kivételes, mint a tudomány és a művészeté. Minden ember mintegy elementáris szellemként születik, ahogyan azt Fouqué *Undine*-jében leírta.⁷ Csak a kettőségtudat fokozatos kiművelése szabadítja meg az embert önnön énje, személye nyomasztó ínségéből, önnön eredendő, szívtelen elemi lényként örökölt természetétől. A kettőségtudat kiművelése nem jelent kevesebbet, mint Undine emberré válásának útját. Csak benne teljesedik be a lelkület műve.

Sokan egész életükben többé-kevésbé megmaradnak Undine természeti fokán, megrekednek az elemi önzés körében. „A Másik is Én vagyok”⁸ – számukra ez távoli korok meséjének hangzik. Fouqué *Undine*-jében bemutatta, ahogyan a jégburok, melybe az ember önnön lénye (*Selbst*) van helyezve, lassanként összeroppan; ahogy gyarapodó kettőséggel felébred a bensőségesség és létrejön a lelkület. Aminek Fouqué szabad folyást enged az *Undine*-ben, mindenki vel megesik. Története a szellem benső történetének tükörképe.

Mivel csupán a másikkal való azonosság (*Einerleiheit*) élménye képes az énséget önmagán túlra vezetni, az ember állandó és legfőbb feladatáé a *kettőségre való önébresztés* tüzetett ki. Miként a korábbiakból látható, csak az érzékfeletti tudat vezet még ezen is túl.⁹

Fouqué egyúttal bemutatta, ahogy az ember kettőség felé vezető útja sokszor csak a legsúlyosabb megrázkódtatásokon halad keresztül. Ez annyit tesz, hogy mindazon emberek, akik természetüknél fogva nem hordoznak magukkal együttérző és nyílt szívet, oly mélyen elzártak önnön énségükben, hogy nem képesek felülemelkedni a legelemibb önzésen, mi több, azt még felismerni sem képesek. Ha valahol, akkor itt mutatkozik meg a fájdalom termékeny volta. Minden veszteség, csalódás és szakítás a kettőségi életben való elmélyüléshez vezet minket, visszavezet bennünket önmagunkra – de nem elszigeteltségünkben, hanem egybekapcsoltságunkban –, a lélek azon kincseire, amelyek a széttört kettőségekben odavesztek, és amelyeket elő kell teremtenünk. „Minden fájdalom emlékeztető önnön magas rangunkra” – mondja Novalis a *Töredékek*ben.

De ha hozzá is fogtunk a kettőségre való ébresztéshez, ezzel még nem ment végbe a kettőségtudat teljes kibontakozása. Ez utóbbihoz a kínálkozó benső

rezdülések megragadására és *befogadására* (*acceptatio*) van szükség (a későbbi összefüggésekben majd több szó esik a befogadásról); továbbá szükséges a tudatosult, a magunkba fogadott, a magunkban előteremtett *feldolgozása* az összes többi tudattartalom – hit, tudás, alakítás, cselekvés, érzéki élet – fényében. Következésképpen e feldolgozás – amely egyébként folytonosságon, a kettőség benső lelki élményének megtartásán alapul – csak a következő fokozatok, kiváltképpen a tudás körébe tartozó szellemi erők segítségével megy végbe. Így erről a folyamatról majd csak később lesz szó.

A KETTŐSÉGTUDAT MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁIRÓL. TÖKÉLETESÉG ÉS TÖKÉLETLENSÉG

Korábban a kettőségtudat formáiként már említettük a szeretetet, a vonzalmat, a barátságot, a bizalmat, a jóindulatot. Valójában egy szinte kimeríthetetlen sokféleség van jelen itt, mégpedig aszerint, hogy a kettőségtudat milyen más tudatfokozatokkal érintkezik.

A szellemi kettőségtudatnak a nemi-érzéki ösztönökkel és érzékletekkel való érintkezése hozza létre a *nemi szerelmet*. Ha kizárólag az érzéki ösztönre korlátozódik, csakhamar üresen, sőt rombolóan hat; amennyiben viszont összekapcsolódik a valódi szellemi kettőséggel, a szív bensőségességével, akkor az emberi lény legnagyobb mélységeit éleszti fel, olyan erőket hoz napvilágra, amelyekről azelőtt sejtelve sem volt. Ennek megfelelő átalakulásokra találunk példát olyan alakokban, mint Rómeó és Júlia, Trisztán és Izolda, Eduárd és Ottilia (a *Vonzások és választásokból* [*Die Wahlverwandschaften*]), Henrik és Matilda (Novalis *Heinrich von Ofterdingen*jéből).

Miként a nemi szerelem vonatkozásában, úgy mindenütt megmutatkozik annak szükségessége, hogy a természetének megfelelő, tökéletes megnyilvánulások mellett a tökéletlen, természetellenes megnyilvánulásokat is szemügyre vegyük. Anélkül, hogy kimerítő fejtegetésbe bocsátkoznánk, az alábbi észrevételekkel körvonalazzuk a képet, mely a vizsgálódás során e helyütt elélnk tárulna.

TÖKÉLETLENSÉGI FORMÁK (HIBÁS KITAGOLÁSOK)

A kettőség fogalmából következik, hogy a tökéletes formák a *termékeny betagozódás* (*Eingliederung*), így a természetnek megfelelő szellemi kibontakozás formái, a tökéletlen formák pedig a *leválasztódás* (*Entgliederung*),¹⁰ így a természetellenes kibontakozás, végső soron a szellemi sorvadás formái.

A kettőségtudat csak tökéletesség szerint – jóllehet eltérő fokon és erősségben – az azonosság tudatosulásában rejlő *szeretet*; tökéletlenség szerint: *szárazság, idegenkedés, hidegség, meghasonlottság, ellenszenv s végül gyűlölet*. A kettőségre való alkalmasság, s egyáltalán a kettőség megvalósulásának általános hiánya pedig nem más, mint a saját kis én nyomorába való bezártság: *önzés*.

Minél kevésbé kifejlett az odaadó tudat, annál több marad hátra a természetes ember önzéséből.

Kiváltképpen az *egoizmus származékai* azok, amelyek történelmi és mindennapi tapasztalataink ismeretében a legtöbb ember benső életképét meghatározzák. A *hiúság, az érzékenykedés, a hamis becsvágy és az üres törtetés* közös jellemzője, hogy túlzottan a drága, szeretett énr vonatkoztatnak mindent. Így magukból adódóan a kettőségre való képesség gyengeségéből fakadó önzés formáinak tűnnek. Szüklátóköriúség esetén *fukarsággal és kicsinyességgel társulnak*, mely két igen gyakori módja annak, hogy az ember saját magára vonatkoztasson mindent; ami pedig a másiké, az ellenpólusé, azt figyelmen kívül hagyja saját szellemi léte szempontjából (úgy, hogy az eszközök önzésből fakadóan a közösség célja fölé helyeződnek). A kettőség mindezen torz formái az *örületig* képesek fokozódni, ahogyan azt különösen a túlérzékenység formái – *bizalmatlankodás, üldözési félelem, üldözési mánia* – tanúsítják. Mert a sértődékenység, a bizalmatlankodás, végül az üldözési mánia a felfokozott egoizmus formái annyiban, hogy nem csupán mindent önmagukra vonatkoztatnak, hanem mindezt *a tagkénti pozícióra irányuló felfokozott igénnyel* teszik. Ez hasonlóképpen igaz az örület más formáira is. „A hipochondria – szól Feuchtersleben *Diätetik der Seele* jében [*A lélek diétetikája*] – egoizmus.” Az önzés, az egoizmus egyszersmind a kettőségtudat összes többi hibás kitagolási vagy korcs formájának alapja.

A kicsinyesség és a becsvágy egyik különös formája, amely az egész társadalmi életet teletűzdeli, az *értékutánzás (Wertentlehnung)*, vagyis annak látszata, hogy erényekkel bírunk, melyekkel valójában nem rendelkezünk. Az értékutánzás álkettőséget alapoz meg, de egyszersmind – ahogyan a hazugság is – a megismerő, valamint az akarati és cselekvő tudat körébe tartozik. – Tágabb értelemben a kicsinyesség körébe tartozik ama jelenség is, amikor mellőzöttség és részvétel hiánya folytán felingerelve és *provokálva* érezzük magunkat, vagy éppen fordítva, amikor mellőzéssel akarunk provokálni. Goethe ezt az esetet tartja szem előtt, midőn így szól: „Ám akinek egyáltalán nem érdeke, hogy vonzzon és megérintsen, sérteget és tévútra vezet.”

A fent megnevezett – a kicsinyeségtől a stréberségig és más hasonlóig terjedő – láncolaton belül létezik még néhány átmeneti forma, melyeket itt nem áll módunkban mind érinteni, mégis szükséges kiemelnünk közülük a *bosszút* és a *haragot (ressentiment)*, s kiváltképpen az *irigységet*. A „rosszindulatú idióta”, az „álnok manó”, a „bosszúvágyó törpe” a közbeszéd jelzés értékű szavai, és a költők állandó alakjai, mégpedig teljes joggal. Shakespeare az alábbi bemutatkozó szavakat adja a púpos III. Richárd szájába:

„Én, zord veretű, s a báj fönsége nélkül [...]

Én, a kin elbénult e szép arány [...]

Elvégezém, hogy gazember leszek.”¹¹

A bosszú, a neheztelés illetve a kettőségtudat más hasonló torz formájának alapját – ezt mutatja a közelebbi vizsgálat – az irigység képezi. A kettőség egyszerű hiánya csupán idegenkedést, hidegséget, benső nyomorúságot szül. Az irigység azonban *a kettőség aktív tagadása*, vagyis egyszersmind rosszindulat és gyűlölet (azonban nem a másik ember által követett értékek, hanem éppenséggel az értékes kettőség elutasításából fakadó gyűlölet). Irigység akkor van jelen, ha már pusztán a másik birtoka rosszindulatokat vált ki az emberből. Az irigységet nem az okozza, hogy az ember a másikat okolja saját birtoktalanságáért (hiszen ennek aktív ellenhatás vagy csendes vádaskodás lenne a következménye), hanem pusztán a körülmény, hogy amaz mást birtokol, mint az irigykedő. E tulajdon – legyen az pénz, vagyon, tekintély, magas rang, uralkodói jogosítvány, tehetség, mások szerető pártfogása – egymagában elég ahhoz, hogy a közösségi érzést megtagadja, a másikat pedig megtámadja.¹² Az irigység lényegét fejezi ki „a tulajdon nélküli osztály irigységének” szállóigéje. Az irigység velejárója a birtoktalanság, valamint *a birtoklásra való képtelenség*. Hiszen abban a pillanatban, mihelyt a másik birtoka serkentőleg hatna saját képességére, már nem irigység, hanem *ambíció* lenne jelen. Nem hiába beszélnek „nemes versenyről”, amikor az ember saját erőfeszítéseivé alakítja át az irigység és a harag nemtelen indulatait, termékennyé téve saját szellemi élete számára.

Az irigység szellemi erények ellen tombol a legfélelmetesebben. A történelem összes nagy férfiúja kénytelen volt saját bőrén megérezni ezt. Mi lehetne dicsőbb annál, mint hódolatunkat kifejezni a nagy géniusz előtt? Az emberi nem egész önmarcangolása pedig abban mutatkozik meg, hogy e dicsőséget lerázza magáról, s azzal, hogy a teremtő szellem – amitől minden függ – ellen munkálkodik és annak lealacsonyítására törekszik, egyszersmind gátolja a nagy és a jó előrehaladását a világmunkában. Nagyon szelíden fejezi ki ezt a jóságos Hölderlin:

„Ha eszed és szíved a helyén, úgy e kettő közül csupán egyiket mutasd.
Ha mindkettőt egyszerre láttatod, számodra elkárhoznak.”

Ugyancsak a nélkülözésre való hajlandóság hiányán, vagyis önzésen alapszik *a dőzsölés* és *a pazarlás*, amely nem veszi tekintetbe, hogy csupán az életvitel egyszerűsége nem von meg semmit a másiktól.

A kettőségben való benső állhatatlanságon, tehát közvetett módon úgyszintén önzésen alapszik a hűtlenség és a hálátlanság (a „hála” a gondolkozni, emlékezni igéből ered¹³).

Az emberekben való csalódás, amit a kettőség ilyen és más hasonló torz alakulásai okoznak, az *emberek iránti megvetéshez*, sőt *embergyűlölethez* vezet, mely teljesen romba dönti a kettőséget, amire példaként szolgál Shakespeare *Athéni Timonja*. Még Timon embergyűlöletében is az egoizmus magva rejlik: annak rögeszméje, hogy képes minden közösség nélkül megenni, vala-

mint az odaadás, az áldozat – ámbár jogos fájdalommal megneemesített – megtagadása. Más a helyzet Raimund *Alpenkönig und Menschenfeindjének* [*Alpesi király és embergyűlölő*] „embergyűlölőjével”, akinek gyűlölete nem kiábrándult szeretetből, hanem kezdettől fogva elementáris önzésből fakad, ami általános borús kedélyállapottal és általános rosszkedvvel párosul (hasonlóképpen igaz ez Molière *Mizantrópijára*). Így e helyütt nemcsak a kettőség, hanem a temperamentumok tana is közbeszól. Raimund e legzseniálisabb darabjában azt javasolja gyógy módként, hogy mint idegen személyt figyeljük magunkat.

A kettőségtudat körébe tartozik számos olyan jelenség is, amit tévesen, másfajta lehetőség hiányában az „akarat” körébe szokás sorolni. Nevezetesen az *udvariasság, a kedvesség, a formálisan helyes viselkedés, a szelídség, a jóakarát, az emberekkel való érintkezés során gyakorolt önuralom*. A kettőségtudat eme tökéleteségi formáival analóg módon állnak szemben a torz formák: *udvariatlanság, gáncsoskodás, ádáz tekintetek és gesztusok, goromba beszéd, szidalmazás, tapintatlanság, önuralomhiány, indulatosság, düh*. Noha igaz, hogy mindezen tudati formák esetében az akaraterő, mégpedig az állandó benső szilárdságra irányuló akarat is közrejátszik. Ellenben mikor azt mondják, hogy e tudatállapotok az akarat dolgát képezik illetve az akarat neveléséhez tartoznak – s ennél fogva az akaraterő az önuralom által növekszik, modortalanság, önuralomhiány és dühkitörések által pedig gyengül –, akkor ez csak a legcsekélyebb mértékben igaz. Többek között Napóleon példája is mutatja, aki önuralom és jó modor tekintetében – mint ismeretes – alighanem gyakran híján volt, de az akaraterő soha semmi esetre sem hiányzott belőle. Erről tanúskodnak a Japánban *busidónak* nevezett életszabályok (amelyek udvariasságot, tartást és önuralmat követeltek, mégpedig a legszigorúbb módon). Véleményünk szerint a *busidó* semmiképp sem az akarat iskolája kíván lenni, hanem az egész ember nevelését és egoizmusának megtörését célozza. Ami a dolog leglényegesebb része, hogy az udvarias, formális, fegyelmezett (önuralmon alapuló) életmód: *betagoló és kettőségformáló jelentőséggel bír, így az egész benső életet, az ember lelkületét is megerősíti* (természetesen ily módon az összes további szellemi fokozat – többek között az akarat és a cselekvés – alapzatát is erősebbé teszi). Ugyanakkor – s ez a napnál világosabb – a betagozódás forma- és önuralom nélküli módja könnyen gyengítő és romboló következményekkel jár a kettőségi életre nézve. A kettőségi élet gyengülése azonban a lelkület elszegényedését és az én iránti elfogultság (*Ichbefangenheit*) erősödését jelenti. A döntő következmények tehát itt adódnak, nem pedig az akarat síkján. Ezzel egyébként nem azt akarjuk mondani, hogy az *elevenség* és a tiszta *sz szenvedély* nem képesek még inkább erősíteni a közösséget, de tömegjelenségeként tekintve azokat, mindenesetre a visszaélés veszélye valamelyest bennük rejlik.

Tágabb értelemben szintén a torz viselkedési formák közé tartozik a *kibírhatalatlanság* és az *izgágóság*. A vita és a civakodás olyannyira elterjedt jelenségek,

hogy még némely műalkotásra is, mint például a sagákra, a *Nibelung-éneke*, Wagner operáira (részben formátlan módon) illetve Mozart operáira (nyilvánvaló módon) erős befolyást gyakoroltak. Az izgágaság – illetve módszere-sebb formái, például a *kötekedő hajlam*, a *pereskedő hajlam* továbbá a *politikai pártok és testületek életében tapasztalható klikkesedés* – valójában szintén csak alárendelt módon tartozik az akarathoz, a külső önuralom körébe. Ami sokkal inkább lényeges, az a kettőségszétválás – gyakran valósággal démoni – vonása. Így hát az egész benső életre nézve pusztító következményei vannak. Amennyiben felbolygatja a közösséget, a kettőségtudathoz tartozik, és mint minden tagbeli pozícióban fellépő zavar végső soron az önzésben gyökerezik; amennyiben a folytonosságot és a nyugalmat akadályozza, gátolja, illetve azt sem hagyja, hogy magában a civakodásban béke legyen, nem más, mint *önmarcangolás*. Ennyiben tehát nem az együttérző készség, az empátia hiányában rejlik a gyökere, hanem a benső nyughatatlanságban. E lelki békétlenség benső ellentmondásokra, mi több, tébolyultságra utal. A széles körben elterjedt izgágaság és kibírhatatlanság alapja tehát az önzés, az egoizmus illetve a szellemi alkat benső zavara. Így hát nem is lehet rájuk más orvosság, mint az együttérző készség, a szeretet – csakis ezek szabadítanak meg az önzéstől –, valamint a koncentráció (*Sammlung*), mely benső nyugalomhoz, világosság-hoz és ellentmondás-mentességhez vezet.

TÖKÉLETESSEGI FORMÁK

A kettőség tökéletessegi formáinak mindenkor mércéje a termékeny betagolás. A kettőségtudat alapvető tökéletessegi formája tehát az átfogó betagolóképeség, az egyetemes *szereteterő*. Minden egyéb forma erre vezethető vissza. Az egyetemes szereteterő passzívabb formái a *sóvárgás*, a *szeretethetség*, a *szeretethétség*; aktív formái a *szeretetébbresztés*, *szeretettéközlés*, *szeretetlennyilvánítás*, *szeretetlennevelés*, *szeretettengondozás*. Minél aktívabb és teremtőbb egy ember kettőségen belüli pozíciója, annál alkalmasabb a vezetésre. S minél vezetőképesebb, annál inkább szükséges, hogy a közösség objektív szelleme, mely egyetemes és egyénfeletti, beivódjon e vezető pozíció birtokosába. „Légy egyetemes!” – ez tehát a szellemi vezetés törvénye. – Ebből következően a jószándék, sőt a vonzalom is keveset használ a közösség megóvásának. Szellemi kíséretre, a barátság közös szellemi tartalmában való részvételre van szükség!

Az irigységgel és féltékenységgel, akárcsak a fukarsággal és kicsinyességgel, a *nagylelkűség* és *nemesszívűség* állíthatóak szembe mint a kettőségtudat ellenlépései, ellentökéletessegei. (Mint ellentökéletessegek, mert amennyiben a kettőségi folyamatok teljesen tökéletesen és kifogástalanul működnek, úgy nem volna szükség a nagylelkűségre hivatkozni.) A nagylelkűség és a nemeslelkűség jellemzője a bosszúról való lemondás ritka képessége. Nemcsak általános *önzetlenségen* – amely az egyetlen módja, hogy felülkerelkedjünk a hiúságon, az

irigységen, a bosszún és a kibírhatatlanságon –, hanem egyszersmind az *együtt-örvendezés és együttszenvedés érzékenységén* alapulnak.¹⁴ Joggal részesülnek nagy dicsőítésben Mozart *Szöktetésének* záró jelenetében („Mindig tudatában leszek kegyességednek”) illetve a *Varázsfuvolában* („E szent csarnokokban a bosszú ismeretlen”). – A kettőségben tanúsított gyöngédség (az úgynevezett „tapintat”) illetve a nemes gondolkodás nem egyebek, mint a nagylelkűség és a nemesszívűség sajátos formái. Ellenben a mások iránti kímélet és türelem nem elsősleges, hanem származtatott tökéletességi formák, melyek csak a tökéletlenségekre adott válasz gyanánt szükségesek. A türelem a szeretet testvére. De csak akkor jelenik meg, ha a tiszta kettőséget fenyegetés éri és védelemre szorul.

A nagylelkűség rokona és az irigység ellentéte a *tiszteletből fakadó alázat*. Az ember nehezen tanúsít önzetlenséget, tiszteletet a hatalmasabb iránt, s hozzá kapcsolódó szolgáló (vagyis együtt-teremtő) részvételt. Csak aki megérzi a magasabb rendű benső termékenységet, aki örökké újabb és újabb vágyat táplál a teremtőiség iránt és az egészre törekszik, képes kifejezni hódolatát nagy géniusz előtt.

Különösképpen a hiúsággal, az értékutánzással és a stréberséggel ellentétes tökéletességi formák: az *egyszerűség és igénytelenség* [mint a gazdagság és dőzsölés ellentéte – *A ford.*], a *szerénység és alázatosság*, melyeknél kiváltképp a saját tagbeli pozícióval való megelégedés jut kifejeződésre. Mindazonáltal nem szabad, hogy a megelégedés a benső teremtőiség és felfelé törekvés enyhülésévé vagy akár az önbizalom hiányává fajuljon. Ilyenkor sokkal inkább Goethe szava érvényes: „Csak a hitványak szerények, a becsületesek örömet lelnek tetteikben.” Az *önmagunkban lelt öröm* előmozdítja a közösséget, s egyúttal gyümölcsöző magunkra nézve.

A közösségben való folytonosság tökéletességét fejezi ki a *hűség*, befogadó pozíció esetén pedig a *hála*. A háladatosság mint az elfogadás művésze te viszont megfeleltethető az *adás művészetével*. A finom érzés (*Zartsinn*) azt parancsolja, hogy ne adjunk a másiknak túl sokat, vagyis többet, mint amit benső kötelezettségvállalással (*Verpflichtung*) elbírnai képes; nem többet, mint amit értékelni és amivel élni tud („ne szórjuk a gyöngyöket a disznók elé”). Mindamelllett a világ arra tanít bennünket, hogy hálára ne számítsunk. Ez is hozzátartozik az adás művészetéhez.

A *társalgás* és a *társasélet művészete* ugyancsak a kettőségtudat körébe tartozik, főként amennyiben azon alapszik, hogy a másikat beszédre bírjuk, kitárlkozásra késztesük. Ennek előfeltétele, hogy ráhangolódjunk a másokra, elfogadjuk szellemének tárgyi előfeltételeit, amelllett óvatosságot, gyengédséget és elszántságot is igényel.

Ellenben a *gyűlölet* helye nem teljesen egyértelmű. Ez utóbbi ugyanis – természetesen nem személyes, hanem pusztán tárgyilagos alapon felfogva – kettős státusszal bír. A gyűlölet és enyhébb formái, nevezetesen az ellenszenv, a hidegség és az idegenkedés egyrészt a kettőség keretei között tökéletlenségek, hiszen a kettőség elutasítását illetve gyengítését foglalják magukban; vi-

szont erkölcsi szempontból mégis a tökéletesség jelei lehetnek, ha elvetendő kettőségtartalmakról van szó, mégpedig amennyiben egy romlott, természetellenes közösségbe való betagozódás megelőzéséhez vagy e közösséggel szembeni küzdelemhez szükségesek. E pusztán tárgyilagos ellenséges viszonyulás ez esetben nem a tökéletlenség, hanem a tökéletesség jele: „*Nem azért jöttem, hogy békét hozzak, hanem, hogy kardot.*” Mi több, a lágyszívű, jóságos lélek gyengesége, hogy nem képes minden esetben utálatot és gyűlöletet tanúsítani ott, ahol tökéletlenségekre adott válaszként erre volna szükség. Ez az oka annak, amiért a „jóllelkűség” egymagában még nem tesz jóvá.

*

Példáink jelzik, hogy a szellemi jelenségek milyen irdatlan sokasága tartozik a kettőségtudat körébe, s hogy ezeket csupán ebből kiindulva lehet magyarázni. E példák ugyanakkor mutatják azt is, hogy a kettőség fogalma mennyire hiányzik az uralkodó lélektanból.

Ugyanis a lelkület, a szeretet valóban nem csekély zavarodottságot okozott az összes eddigi iskolának. Semmi sem felel meg jobban az ember természetének, mint a szeretet. Ha a szellem eme csúcsát érzékszervi benyomások „örömeizeteire” (szenzualisztikus módon) vagy a komplexumok kvalitásaira („komplexxvalitások”) akarnánk visszavezetni, ez annyit jelentene, mint ha a napfényt az általa beragyott levegőből kívánnánk magyarázni. Ám a maga silány fogalomkészletével az eddigi lélektan hogyan is tudná megmagyarázni a szeretetet? E helyütt világossá válik: minden szellemtan számára, amely csak „kikövetkeztetni” enged a „Te”-t, ahelyett, hogy eredendő és közvetlen módon odaítélné az egyes szellemnek, rejtély kell, hogy maradjon a bensőségeség, a lelkület és a szeretet.

TUDÁS ÉS EMLÉKEZET

„A gondolkozónak épp olyan fényre van szüksége, mint a festőnek: tiszta fényre, közvetlen napvilág vagy vakító visszfények nélkül, s ha lehet, felülről.”¹⁵

Friedrich Schlegel

„Teljesen sohasem értjük meg magunkat, de messze többet érünk el és messze többre vagyunk képesek önmagunk megértésénél.”¹⁶

Novalis

TUDÁS ÉS LELKÜLET¹⁷

Hegel könnyelműen fogja fel a dolgot, midőn Schelling ellenében kijelenti, hogy a tudomány felvilágosító kell, hogy legyen, nem pedig lélekelelő. Hát

persze! De nem tartozik-e az is a szóban forgó kérdések körébe, hogy vajon a felvilágosítás révén szerzett ismeret képes-e formálni a lelkületet, illetve a tudás egyáltalán milyen viszonyban áll a lelkülettel, és egyszersmind a közös-séggel és igazságával?

A felvilágosodás régebbi – újabban ismét népszerűsített – nézete, melyből az érzés „reflexió általi lerombolása” is következik, hogy a gondolat semmi több, mint a képzet világosságába emelt „homályos érzés”, alapjaiban téves. A gondolkodás nem az érzés megvilágítása, nem képzetalkotás, hanem a szellem *jellegetes* tételezési aktusa, mely abban rejlik, hogy tárgyként megragadja mindazt, amiről sugallatszerűen tudomást szereztünk, és ami csak ily módon válik fogalomná. Az „érzés” tehát nem zavaros dolog, ami átvilágítva feloldódik a gondolatban. A lélek rezdüléseinek, ahogyan azok a kettőségtudatban felébrednek (és elsősorban ezek érdemlik meg, hogy „érzésnek” nevezzük), megvan a tulajdon helyük, saját természetük. Ennélfogva pedig változatlanok maradnak, akkor is, ha a tárgyias tudat megragadja, vagyis *gondolttá teszi*, az alakító tudat megjeleníti, s végül az akarati és cselekvő tudat a külső megvalósítás céljává teszi őket. Ugyanez igaz ama lelki rezdülésekre, amelyek a valási–metafizikai szférába és az érzékiség körébe tartoznak. A saját lelki rezdülések átgondolása tehát alapvetően a többi tudatfokozatba való betagolásukat és feldolgozásukat, de semmiképpen sem lelki rezdülésként, „érzéként” való megsemmisítésüket jelenti.

Ennek fényében érvényes Hegellel szemben: hogy a gondolat a lélekemelést is szolgálja, mert tisztítja, előmozdítja és elmélyíti a lelkületet, s megállapítja a többi szellemi tartalommal való megfeleléseket illetve ellentmondásokat.

Egy másik rokon kérdés: milyen jelentőséggel bír a tudás a lelki kibontakozás szempontjából. Nem vonható kétségbe például, hogy a társadalom, s különösképpen a gazdaság atomisztikus felfogása (önérdek!) bizonyos következményekkel jár a lelki életre nézve,¹⁸ hasonlóképpen a természet atomisztikus felfogása, amennyiben a természetet megfosztja az élettől, mechanizmussá teszi, s ilyen módon ateizmust idéz elő.¹⁹ Itt újfent igazolódik Hegel ellenében: azzal, hogy a tudomány tanít, egyúttal lelkileg nemesít, vagy rombolja a korábbi lelki struktúrát. Kettőség és tárgyiasítás, szeretet és tudás együtt érvényesülnek.

A kitagolási rendben a tudás fokozatbeli értéke alapján egyrészt világossá válik a tudás előkelő rangja, másrészt ama sajátos jelenség, amit a racionalizmus sohasem lesz képes megérteni: a különös üresség, amelyre a fogalmi tudás hajlik, még akkor is, ha magasrendű felismeréseket közvetít. Ennek oka, hogy a tudás nem a legmagasabb fokot tölti be szellemünk körében, s nem az élet legbensőbb centrumát képezi.

A kettőségtudat felette áll – csak ebből jöhet létre szeretet és bensőségesség; s az érzékfeletti tudat még ennél is feljebb –, kizárólag innét áramolhat új élet az alsóbb fokozatokba, s jöhet létre a szív békéje. E felülről való beáramlás a

sugallat mélységében nyilvánul meg, mely valódi életet, valódi teljességet hordoz magában. Tehát minél inkább szemlélő gondolkozáson alapul a feldolgozó gondolkodás, annál kevésbé válik érezhetővé e sivárság és üresség. Ámde a pusztán külső dolgok és a szellemi élet nagyobb részt formális megértése felől ekkor a tudás is egyre inkább az érzékfeletti világ felé terelődik, s maguknak az érzékfeletti lényegiségeknek és meghatározottságoknak a megismerésére törekszik.

MEGJEGYZÉS A TUDÁS TÖKÉLETESSÉGI ÉS TÖKÉLETLENSÉGI FORMÁI KAPCSÁN²⁰

A megismerő tudat tökéletességi és tökéletlenségi formáinak vázlatos bemutatása – ahogyan erre a kettőségtudat tárgyalásánál sor került – túl messzire vezetne itt. Már az eddigi vizsgálódások során is elének tárult néhány alapvető szembeállítás: *mélyértelműség* kontra *éleselméjűség*, *logikai helyesség* és *ellentmondás-mentesség* kontra *ellentmondás* és *logikátlanság* a továbbtagoló gondolkodás terén; *koncentrált* kontra *szétszórt gondolkodás* (a gondolkodásbeli önfegyelem hiánya, gondolatszökdécselés); *életközeli* – minthogy sugallatban mély – kontra *életidegen* – minthogy sugallatban gyenge – gondolkodás (Faust kontra Famulus Wagner). – A gondolkodás kettőségben való gyökerezettség a sugallatban válik először nyilvánvalóvá – hiszen a sugallat végső soron a kettőséghez kötött –, majd megmutatkozik a tudás közösségen belüli alkalmazásában. Mindez kiváltképpen az *igazmondás* és a *hazugság* közötti eltérésben válik világossá. Egyikük sem kizárólag a gondolkodás körébe tartozik, hiszen a hazugság mindig érinti a másikat is, rombolja a kettőséget. Az igazság viszont előmozdítja. Persze nem mindig mondható ki korlátlanul valamennyi igazság, amit sem a kettőség tárgyi képződménye, sem az egyén befogadóképessége nem bírna elviselni (ahogyan például a magasabb belátásokat a nevelésben csak fokozatosan tárják a növendék elé, nehogy zavart keltsenek benne). – A kettőség köréhez csak közvetetten, közvetlenül azonban a gondolkodás saját életéhez tartozik *az önmagunkkal szembeni hazugság*, amely a rosszat akarja, s hozzá a jó látszatát. Csak enyhébb esetekben fakad az ember lustaságából, hogy gondolkodását és tetteit, így egyszersemind a közösségben elfoglalt tagkénti pozícióját nem kívánja felülvizsgálni. Önámítás egyfelől, filiszteri *önelégtelenség* másfelől, együtt haladnak. *Az igazsághoz való bátorság* – mind önmagunk, mind a másik irányában – hősiességre vall.

EMLÉKEZÉS ÉS EMLÉKEZET MINT HELYREÁLLÍTÓ EGYSÉGFENOMÉN²¹

Az emlékezést a régebbi pszichológia az úgynevezett „fiziológiai hipotézissel”, a nagyagyban lévő állítólagos „nyomokkal” vagy maradványokkal („reziduumok”), illetve az úgynevezett „pszichikus hipotézissel”, maguknak a lelki jelenségeknek a maradványaival magyarázza. Míg az előbbi nézet mint

színtiszta materializmus eleve téves, addig az utóbbi megelepszik a pusztá szavakkal. Mert mit jelentsen például az, hogy „a reziduumok tudattalan–lelki objektumokat” fejeznek ki? Elvégre egy ilyen „tárgy” mégis csak dologként, tehát végül ismét csupán materialisztikus módon lenne elképzelhető.

Az emlékek és egységfenoménjük, az emlékezet mint összegész egyes „felidézésekből” semmiképp sem magyarázható, sokkal inkább csak a kitagolás Egésze felől lehet érthetővé tenni. Az Egész kitagolása annyi, mint tételezés, öntételezés. A tiszta öntételezés valódi aktus, mely tökéletesen megőrzi a maga benső egységét és folytonosságát. Ez viszont annyit jelent: *a tökéletes szellem semmit sem feledne el, valamennyi és minden egyes tételezésében mindig jelenvaló maradna önmaga számára, mindig egész és egészséges maradna*. Azonban a tökéletes, színtiszta tett, az *actus purus* a valóságnak megfelelően nem több, mint csupán az emberi szellem rendkívüli szárnyalása, mely mindig félbeszakad és elgyengül. Ami a szellem tényleges állapotát jellemzi, hogy a kitagolási tevékenység mindig alábbhagy és megszűnik – és ez annyit jelent, hogy felejtés következik be. Mármost ahhoz, hogy az emberi szellem élete egyáltalán tovább folytatódjon, először is minden nem merülhet rögtön feledésbe (akkor a gondolkozás sem volna lehetséges); másrészt azonban a felejtésből következett hiányt – legalább is részben – ismét pótolni kell, a felejtést *ismét meg kell szüntetni és haladni*. Ez utóbbi a korábbi kitagolási tettek újraaktiválásával, újramegvalósításával történik, vagy – miként a német nyelv oly mélyértelműen mondja – azáltal, hogy az elfeledettet újra bensővé tesszük, ismét emlékezetbe idézzük (*zur Er-innerung bringen*).

Amennyiben az emlékezési folyamatok egységes összefüggésrendszert képeznek, és maguk egységként foghatók fel, úgy többek a korábbi tételezések egyes helyreállításainak összegénél. Ez az egység az *emlékezet (Gedächtnis)*. Szellemünk egysége, avagy az Én – amelynek fogalmát viszont csak később tudjuk tisztázni – a hatályon kívül került tételezések helyreállításának egységként, emlékezetként nyilvánul meg.

Az emlékezet a helyreállító egységfenomén az emberi tudat áttagolása során.

Ha mármost úgy határozzuk meg az emlékezet lényegét, ahogyan itt történt – mint a tudat időbeli összességének utólagos helyreállítását –, akkor elsősorban ellenlépésként kell felfognunk, mely a szellem ama tökéletlensége ellen irányul, hogy kitagolási és áttagolási tettei – az *actus purus* – tiszta tökéletessége nem valósul meg illetve nem őrződik meg maradéktalanul. Az újraemlékezés és összegrége, az emlékezet tehát nemcsak abban áll, hogy *a*) visszanyerje az elveszített folytonosságot és pusztán egyenként helyreállítsa az elfeledettet; hanem *b*) sokkal inkább abban: a tudat *új* tételezései számára lehetővé tegye a korábbi szellemi munkához való kapcsolódást, s eközben olyan előfeltételeket szabjon, hogy az időbeli kibontakozás egysége, a *személyiség* formálódjon és megőrződjön. Hogy mire emlékezünk és mire nem, ez dönt a személyiség továbbfejlődésében.

Eszerint amennyiben az emlékezet önmagában Egész, és semmiképp sem „asszociatív felidézések” összegzése – ahogyan a mechanisztikus lélektan állítja –, úgy részeiben ismét továbbtagozódik. E továbbtagozódások az ember egyes *tanterületei és emléktartományai*. Ezért a szellem összegésében elfoglalt tagkénti pozíciójuktól függően nagyobb érvény (emlékezőképesség, tanulási képesség) illeti meg őket. Az emlékezés résztartományainak tagszerűsége – *részemlékeze-teikkel* együtt – elsősorban abban jut érvényre, amit *részvételnek* (érdeklődésnek) szokás nevezni. Minél élénkebb és intenzívebb a részvétel, annál jelentősebb az érintett tárgykörök tagkénti pozíciója – akár a már kitagolt Én, vagy az Én áttagolása szempontjából –, következésképpen annál jobb az emlékezetet.

Ily módon beláthatjuk az *emlékezetet* alapvető, az ember *egész szellemi–erkölcsi személyisége szempontjából vett fontosságát*. Amennyire az emlékezet adottság (*Gabe*), oly mértékben feladat (*Aufgabe*) is. Nem a visszaemlékezés technikai készségéről van szó – például szavakra, számokra vagy általában adott tartalmakra –, és semmiképpen sem „asszociatív felidézésekről” (minthogy ezek csupán hanyatlás és betegség értelmében léteznek), sokkal inkább arról, hogy *az emlékezet az Én időfeletti Egészéből ered*, s ennek megfelelően az elveszített tételezések helyreállításának mindenkor eleget kell tennie az Én, a személyiség *ki-bontakozási előfeltételeinek*. Vagyis az emlékezetben – ezt nyomatékosan hangsúlyozzuk – nem a lehető legtöbb emlék felébresztéséről, hanem az Én benső történetéről van szó. Emlékezet nélkül nem lehet az embernek benső története. Nem lenne képes átmenteni a korábbi munka gyümölcsseit jelen munkájába.

Hogy a visszaemlékezés és az emlékezet minden fokozaton jelen van és működik, arra már korábban utaltunk. Az érzékfeletti átélés, a kettőségtapasztalás (kitüntetett formája a hűség és a hála), a gondolkodás és alakítás tárgyi sugallatai, az akarat és cselekvés, a belső és külső érzékiség (így például a látás, a hallás és a szaglás emlékezte) külön emlékezettel rendelkeznek. Következésképpen az emlékezet és a részemlékezetek körkörössége (*Kreislaufigkeit*) (periodicitás) akkor áll fenn, ha az összszemélyiség és a fokozatok szellemi életében is (vagyis nem a testiségből fakadóan) jelen van.

Mind ezekből kitűnik, hogy az emlékezet különös jelentőséggel bír az alkotó és erkölcsi személyiség szempontjából. Mindazonáltal itt csupán az emlékezet mint egységfenomén értendő, mely – hogy újra elismételjük – nem tévesztendő össze a technikai emlékezőképességgel (ahogyan az például szám-bűvészekre és nyelvismerőkre jellemző). Erről az eddigi szenzualisztikus és atomisztikus beállítottságú lélektan szintén semmit nem tudhatott.

Az emlékezet erkölcsi jellege jelzi azt a fontos követelményt, hogy az ember gondosan bánjon emlékeivel, s csupán a gyümölcsözőt ápolja.

Fordította: BERKÓ DÁNIEL

Jegyzetek

¹ [Forrás: Othmar Spann: Die dritte Ausgliederungsstufe des Geistes. Gezweigungs-bewußtsein oder Liebe. In uő: *Erkenne Dich selbst. Eine Geistesphilosophie als Lehre vom Menschen und seiner Weltstellung*. I. könyv, 2. rész, 3. fejezet. Jena, 1935, Gustav Fischer / Herdflamme 6/, 35–59. o. Részlet. – *A szerk.*]

² [Novalis: Blütenstaub (Virággpor). *Athenæum* (Berlin), I. évf. (1798) 1. sz. 99. o. – *A szerk.*]

³ [Ludwig Tieck: *Der Gelehrte*. „Die Kraft zu lieben, die Gesundheit, / sich, das Leben, Freundschaft und Geist / zu genießen und zu erwidern / ist der Zauber, der alles bezwingt.” In *Ludwig Tieck's Gesammelte Novellen*. III. köt. Breslau, 1838, Josef Max und Komp, 72. o. – *A szerk.*]

⁴ [A szubjektív szellem kitagolási rendjének egyes fokozatai kapcsán ld. Rolf Amtmann: Othmar Spann pneumatológiája. A jelen kötetben. – *A szerk.*]

⁵ [Az érzékszervi érzékelés Spann által kifejtett doktrínájával kapcsolatban ld. Othmar Spann: Az ember együttélése a természettel. *Ars Naturæ* (Szeged), I. évf. 1–2. sz. (2010) 70–93. o. – *A szerk.*]

⁶ [„Amit a másik ember tesz vagy gondol, ugyan közvetíteni kell érzékszervi benyomásokkal, e szellemi tartalmak tudatosulása azonban – az érzékszervi előfeltételek megte-remtése után – közvetlen benső tapasztalás. Ami a másik szellemében végbemegy, azt vagy villámcsapásszerűen megértjük vagy sehogyan sem. Habár igazodunk a külső jelekhez, mégsem »következtetünk« (szillogisztikus, logikus értelemben), ahogy azt tévesen állítják. Semmiféle »analogikus következtetés« nem vezethet együttérzéshez, miképpen sokszor az »első benyomás« – amikor még biztosan nem »következtetünk« – a legfontosabb és a leg-helyesebb. Az úgynevezett »analogikus következtetés«, amennyiben létezik, csupán meg-ismertet bennünket azzal, amit közvetlenül a másik szellemi állapotaként kell átélnünk, bensőleg tapasztalnunk.” Othmar Spann: *Erkenne Dich selbst*. Id. kiad. 40. o. – *A ford.*]

⁷ [Bárá Friedrich de la Motte Fouqué (1777–1843): német romantikus író, költő. *Undine* című elbeszélése egy sellő (Undine) emberré válását és egy lovag (Hildebrand) iránt érzett tragikus szerelmét dolgozza fel. – *A szerk.*]

⁸ [„Ha e tétel nem volna érvényes – szól Spann – nem lenne semmilyen igazság a ket-tőségben. E tétel igazsága, a benne rejlő azonosság (*Einerleisein*), ami a kettőség tudatnak a maga specifikus sajátosságát megadja, s a szellem egyik öskvalitásává teszi: a szeretet identitástudat a tiszta kettőségben.” Othmar Spann: *Erkenne Dich selbst*. Id. kiad. 41. o. – *A ford.*]

⁹ [„Azonban mindaz, ami felülmúló, transzcendáló, végső soron metafizikai jelleget ad az érzületnek. Ezért minden szeretet önmagában legmélyebb lény szerint metafizikai természetű. Azzal, hogy a másik tudatára való ébredés (*Innewerden*) túlvezet önmagun-kon, s ily módon megszabadítóan hat, hidat vertünk a másik felé – nem mint egyes ember felé, hanem mint az egyetemes és magasabb rendű hordozója felé; azonban más terem-tmények felé is – amennyiben ezek Én–Te viszonyba állíthatók; s végül az egész természet felé. Ekkor az emberszeretet kozmikus szeretetté, teremtményszeretetté, természetszeret-té bővül. Így következik be, hogy a szeretet átcsap hitbe (érzékfeletti tudatba). [...] A kettőség tudat metafizikai vonása ismét azt mutatja számunkra, hogy a metafizika nem szubjektív foglatosság, nem egyes emberek sajátja. A szellem, létesülése során, a ket-tőség által ontológiai szükségszerűséggel tárja fel az egyénfelettit (*das Überindividuelle*), s ezáltal úgy talál rá a kozmikus–metafizikaira való hajlamra mint önnön énje lételemére. Lényege szerint szükségszerű, ontológiai tárgyi követelmény, hogy az ember alapvető szellemi tettében, a kettőségben felülmúlja önmagát. Az ember természet szerint igényli

az egyénfelettit, s ebben felfedezi az érzékfelettit.” Othmar Spann: *Erkenne Dich selbst*. Id. kiad. 42–43. o. – *A ford.*]

¹⁰ [Értsd: a tagok kiválása az Egészből, az Egész felbomlása. – *A szerk.*]

¹¹ [Shakespeare: *III. Richárd*. I. felvonás, 1. szín (Szigligeti Ede fordítása). „*Ich, roh geprägt, entblößt von Liebesmajestät [...] / Ich, um dies schöne Ebenmaß verkürzt [...] / Bin nun gewillt, ein Bösewicht zu werden.*” – *A ford.*]

¹² [E helyütt talán idézhetjük Ernst Jünger nagy erejű meglátását: „Mélységesen mély a gyűlölet, ami az alacsonyrendű szívekben a szépséggel szemben gyúl.” In uő: *A márványszirteken*. Budapest, 2004, Európa Könyvkiadó, 56. o. – *A szerk.*]

¹³ [Itt a szerző a német „*Dank*” illetve a „*denken*” (gondolni, gondolkozni), „*gedenken*” (emlékezni, megemlékezni) szavak etimológiai kapcsolatára utal. – *A ford.*]

¹⁴ [Itt utalhatnánk a latin *consensus* szóra, amely egyszerre jelent egyetértést és egyetérzést. – *A ford.*]

¹⁵ [*Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. II. köt. München–Paderborn–Wien–Zürich 1967, 217. o. – *A szerk.*]

¹⁶ [Novalis: i. m. 71. o. – *A szerk.*]

¹⁷ [Forrás: Othmar Spann: Die vierte Ausgliederungsstufe des Geistes. Das auf Eingebung beruhende Bewußtsein. Gemüt und Wissen. In uő: *Erkenne Dich selbst*. I. könyv, 3. rész, 4. fejezet, 7. pont. Id. kiad. 90–93. o. – *A szerk.*]

¹⁸ [Ld. a jelen kötetben Othmar Spann: A közgazdaságtan szelleméről. Illetve uő: A gazdaság átka és áldása. *Ars Naturae*, id. kiad. 208–225. o. – *A szerk.*]

¹⁹ [Ld. Othmar Spann: Az ember együttélése a természettel. I. h. – *A szerk.*]

²⁰ [Forrás: ld. a tizenhetedik jegyzetet. – *A szerk.*]

²¹ [Forrás: Othmar Spann: Begründung und Erläuterung. Die Erinnerung und das Gedächtnis als wiederherstellende Einheitserscheinung. In *Erkenne Dich selbst*. I. könyv, 3. rész, 2. fejezet, 5. pont. Id. kiad. 172–176. o. – *A szerk.*]